

UNIVERSITAT DE BARCELONA.
ESTUDI GENERAL DE LLEIDA, 1991

POBLACIÓ, FAMÍLIA I TREBALL A LA LLEIDA
DEL SEGLE XVI.

Tesi presentada per a l'obtenció del grau de doctora per:

MARIA JOSÉ VILALTA I ESCOBAR.

Director: **Dr. ROBERTO FERNÁNDEZ DÍAZ.**

UNIVERSITAT DE BARCELONA.
ESTUDI GENERAL DE LLEIDA, 1991

POBLACIÓ, FAMÍLIA I TREBALL A LA LLEIDA
DEL SEGLE XVI.

VOLUM PRIMER

Tesi presentada per a l'obtenció del grau de doctora per:

MARIA JOSÉ VILALTA I ESCOBAR.

Director: **Dr. ROBERTO FERNÁNDEZ DÍAZ.**

4.1.2- PAS A PAS A TRAVÉS DEL SEGLE: L'ATONIA DEL TEMPS CURT.

La revisió microscòpica de l'evolució del segle augmenta la sensació de què res no és excessiu. La proposta formulada per en J. Nadal sobre un "redreç espectacular" precisa de contextualitzacions concretes. Les terres gironines veuen passar un segle XVI amb més pena que glòria, les terres ponentines no ens donen tampoc una imatge carregada d'espectacularitat. Probablement, la part més vistosa de l'increment dels efectius humans es va donar, tònica tradicional al llarg de tota la modernitat, en la zona litoral i en les planes tarragonines. La resta creix d'una manera innegable, però enmig de la penúria, de l'esmoreïment i d'una profunda grisor. Augmenta lentament el volum de la natalitat, però les punxes de la mort encara resulten massa sagnants; arriben gentes vingudes de fora, però de seguida generaran conflictes socials a totes les ciutats on s'instal·len perquè entren en disputa d'uns recursos massa escassos com per a ésser compartits i perquè la seva arribada no produeix tant per l'atractiu laboral i vital de les terres d'acollida, com per l'encara més flagrant misèria dels llocs d'origen.

Si revisem novament la trajectòria dels naixements per decennis (quadre núm. 7 i gràfica núm. 5), ratificarem la imatge evidenciada en la trajectòria secular. La mitjana anual es pot quantificar en uns 287,2 naixements, si prenem com a referència el període continu entre 1516 i 1600. Tal mitjana ens ha de permetre establir comparances amb els volums totals de la natalitat per decennis. Ens trobem amb moviments dubtosos i incerts fins els anys quaranta, amb la dura caiguda dels anys

vint, expandiment continuat fins els vuitanta i noves oscil·lacions fins acabar el segle amb una perspectiva opòimista i ascendent. Solament, a partir dels anys seixanta, la mitjana decennial supera el promig anual.

Aquestes grans línies d'evolució s'assoleixen sense excessos. Quan hom revisa les tendències internes de cada un d'aquests decennis, si fos metgessa i no historiadora, diria que l'individu està a punt de morir. Algú podria suggerir que semblen encefalogrames plans (reviseu l'apèndix gràfic num. 1). Entre 1504 i 1511, el nombre de nascuts creix sense pors i amb certa vitalitat. Aquest optimisme s'estronca durament i sense paliatius en el període comprés entre 1516 i 1530, fet que permetrà una certa recuperació en la dècada següent, que no tindrà continuïtat posterior. A partir de 1550, fins els anys vuitanta la situació s'estabilitza - són els anys on s'assoleixen els màxims absoluts de natalitat-, per decaure de manera puntual al final d'aquest període, moment a partir del qual i fins a finals de segle, les tendències decennals dibuixen trajectòries clarament ascendents, perquè torna a ser força notable el nombre de nens i nenes que tenen els lleidatans.

4.1.3- A LA REPRESA D'UN VELL MÈTODE: ELS ANYS AGRARIS I ELS MOVIMENTS CONJUNTURALS.

L. Henry va definir formalment una proposta de presentació dels resultats numèrics que no va tenir un èxit de públic aclaparador, però sí que va comportar importants polèmiques. Ens estem referint als "années récolta" o anys agraris. Algunes de les monografies

elaborades cap els anys 50 van preferir aquest procediment abans que l'any civil. El mateix L. Henry explica el procés:

"...en los años 50 se preconizó el paso sistemático del año civil al año cosecha, que abarca los acontecimientos acaecidos entre una y otra cosecha, es decir del 1 de agosto de un año al 31 de julio del siguiente en una buena parte de Francia. Este procedimiento requiere largos cálculos para obtener al fin resultados mediocres. Así pues, sólo pasaremos al año cosecha cuando se trate de estudiar las crisis graves de subsistencias..." (22).

Aquesta darrera finalitat és la que va convertir el procediment en conflictiu. des del moment en què alguns historiadors, en absència d'altres dades, van deduir a partir de les caigudes de la natalitat i/o la nupcialitat, fallides productives, cosa altament incerta mes quan hom coneix la pluralitat de factors que afecten els ritmes d'aquests comportaments humans. En aquest sentit, el debat entre J. Meuvret i els seus seguidors -amb A. Croix al capdavant- front les postures durament crítiques de J. Dúpaquier i les conciliadores de F. Lebrun ha acabat portant al refús total de tal mètode entre els demògrafs francesos i la més total absència en les tesis hispàniques, metodològicament filles de les franceses, ni tan sols en les més lligades a problemes de mortalitat i crisis de subsistència, base justificativa de la seva definició (23)

D'entrada, el problema de les crisis no és, ara per ara, la finalitat principal del nostre estudi, però tota tasca científica ha de deixar portes obertes a camins en el futur. Aquesta és la nostra més directa

(22)- L. Henry Manuel de démographie, p. 68

(23)- Referències significatives del debat són J. Meuvret "Les crises de subsistances o. la démographie de la France d'Ancien Régime" Population, 2, 1946 pp. 643-650. A. Croix, Nantes et le pays nantais au XVIe siècle. Étude démographique Paris 1974, en polèmica amb J. Dúpaquier "Statistique et démographie", pp. 384-401 a qui respon en "Statistique et démographie historique. A propos de quelques réflexions de J. Dúpaquier" Annales E.S.C., vol. 30, num. 6 1975, pp. 1585-1593. F. Lebrun adopta una postura de convergència de posicions "Les crises démographiques en France aux XVIIe et XVIIIe siècles", Annales E.S.C., 1980. Des d'una perspectiva més àmplia el debat sobre el significat de 'les crisis de subsistència fonamentals' des de postures neo-malthusianes, ha generat una molt àmplia producció historiogràfica en controvèrsia amb les interpretacions del materialisme històric.

justificació en el moment d'incorporar les dades amb tal procediment de presentació cronològica dels resultats (24). En qualsevol dels casos, estem d'acord amb la valoració que ofereix sobre el tema A. Croix quan comenta que, per estudis en la llarga durada secular, és indiferent l'opció entre any civil i any agrari perquè no implica variacions profundes ni en la delimitació de les tendències, ni en les trajectòries del temps llarg (25), sempre i quan no s'elimini la presentació dels resultats per any civil (26).

Sense intenció d'allargar-nos més en una polèmica sobre la qual és difícil trobar un punt d'acord, entrem ja en la valoració de les nostres dades elaborades en funció del calendari agrari. En l'economia llerdatana, el sector agrícola va assolir un pes econòmic extraordinari. Calia saber si aquest protagonisme indubtable pel que fa a les subsistències tenia alguna incidència en els comportaments demogràfics. Revisem-ho amb deteniment.

En la llarga durada secular, com referia A. Croix, no hi notables variacions (vegeu gràfiques 7-9). La trajectòria de la centúria és clarament ascendent, la línia de tendència queda definida per una taxa de creixement similar, xifrada en un 0,4% i les mitjanes mòbils de cinc anys

---

(24)- Al Nouveau Manuel... L. Henry i M. Fleury aporten una matèria important... " mais pour assurer une bonne comparaison de l'année-récolte de crise aux autres, il faudra aussi passer à l'année-récolte cinq ans avant et cinq ans après " (p. 102) En el cas d'aquesta recerca, el camí de delimitació dels cicles conjunturals de crisi i d'euge encara roman pendent d'una investigació aprofundida i, per tant, disposar d'aquestes dades ja elaborades pot tenir alguna indubtable utilitat en un futur proper.

(25)- "Il faut opter d'abord entre l'année-récolte et l'année-civile. Nous avons préféré cette dernière, car la détermination du début de l'année-récolte pose de délicats problèmes. A la culture du blé majorita en effet en Bretagne celle du sarrasin, sans parler de celle du mil ( ) D'autre part, les motivations religieuses paraissent particulièrement importantes au XVIe siècle et viennent très nettement pour les mariages, fausser les chiffres obtenus dans le cadre de l'année-récolte. De toute manière, puisqu'il s'agit d'étudier un mouvement sur une longue période, le choix entre l'année civile et l'année récolte peut être considéré comme à peu près indifférent". A. Croix, Nantes et le pays nantais... p. 73 (les paraules finals entre cometes pertanyen a J. Meuvret)

(26)- El problema sorgeix en el moment en què hom pretén interpretar els cicles crítics solament per la influència de les bones o males collites sense introduir criteris com l'atccionalitat de la difusió de la malaltia i altres. L'any collita és un recurs complementari, no una proposta excloent. Vegeu sobre el particular M.W. Finn, El sistema demogràfic... p. 75

dibuixen un perfil gairebé idèntic. És evident que les diferències cal cercar-les en el curt termini. La representació de les mitjanes decennals és, en aquest sentit, significativa, per tal com la situació ja no és idèntica. Les oscil·lacions insegures del primer període es mantenen, encara que es pot apreciar que la dura crisi de l'any 30 marca els efectes més greus en els inicis del decenni següent, fet que matisa el desnivell que els separava. A partir d'aquí, l'evolució per anys agraris presenta una tendència continuada a l'alça sense veure's afectada per la lleu davallada dels anys quaranta. El període final de la centúria es mou amb idèntics ritmes als de l'any civil. En realitat, la pobresa interpretativa inevitable en la valoració de tots aquests cicles és producte de la nostra total desconexió dels cicles econòmics de la ciutat, excepció feta de les dades que ens aporta J. Lladonosa, sintetitzades a grans trets en el quadre núm. 3.

Amb tot i de manera profundament sesgada, no volem estar-nos de deixar constància d'una comparança significativa. La trajectòria poblacional té ineludibles lligams amb la situació general de l'entorn econòmic. No cal ser un expert economista per a dictaminar que si les coses van maldades, la gent té menys criatures, es casa més tard i es mor més aviat i que, a més, quan a tots aquests comportaments tan humans intentem donar-los-hi forma gràfica els paral·lelismes entre evolució poblacional i econòmica són, sovint, sorprenents. És més, segons V. Pérez Moreda, la interpretació última de l'expandiment poblacional del segle XVI no es pot fer sense tenir en compte la situació general d'auge i estabilitat econòmica que afecta directament el conjunt dels comportaments demogràfics (27). Aquesta és la conclusió evident que

---

(27)- Reviseu la seva interpretació de la importància de l'estabilitat econòmica com a fonament essencial del creixement demogràfic del segle XVI a "El crecimiento demográfico español del siglo XVI". Actas del Congreso Nacional "Jerónimo Zurita, su época y su escuela" (1965), Zaragoza, 1966, pp 55-71 esp 64-69

podem despendre de l'anàlisi comparativa de la trajectòria de la natalitat, ja sigui per any civil o per any agrari, respecte a les oscil·lacions en l'estat de comptes d'una de les principals institucions econòmiques de la ciutat: l'Almoina (28).

Hom es preguntarà els perquè d'aquesta comparació. Tres són les respostes principals: primera, la informació economètrica del segle XVI lleidatà no és abundant i es conserven molt poques sèries completes que abastin la llarga durada secular, segona, l'almoina recull diners provinents majoritàriament de les activitats agràries desenvolupades en l'entorn rural proper a Lleida i, per tant, ens és un bon indicador dels moviments i cicles de l'economia agrària, principal sector productiu de la ciutat (29) i, tercer, la despesa ens paria de la situació de major o menor pauperisme dels desposseïts, ja que està principalment abocada, com es diria en termes actuals, a "obra social", a la caritat, concepte que serà un dels pilars fonamentals de la teologia contrareformista. Per tant, cal pensar que naurà de palesar, també, directament, els ritmes generals de l'economia perquè qualsevol situació de conflicte o bé comportarà un augment de sol·licituds de caritat o bé un tancament de la institució davant els signes d'una hipotètica fallida econòmica (30)

---

(28)- L'únic estudi sobre la trajectòria històrica de tal institució des de la seva fundació allà pel segle XII, és el de P. Sanahuja Historia de la beneficència en Lleida. Tomo I. La Almoina de la Catedral Lleida. 1944. Sobre les institucions econòmiques de l'Església cal tenir present l'estudi de P. Fatjó Gomez "Las haciendas eclesíasticas en la Catalunya del XVIII" Església i societat a la Catalunya del segle XVIII vol I. Cervera 1990 pp 119-148

(29)- Els ingressos provenen de la propietat jurisdiccional sobre termes tan rics com els llocs de Raimat i Sucs, els termes de Valfogona, Fenelles (altes i baixes) Timonà i La Seida, dels quals va mantenir constants polèmiques i plecs al llarg de tota l'edat moderna, amb la universitat de Balaguer i el terç del delme de les Borges juntament a altres propietats dites "comunes i extraordinàries" i a una important activitat censalista. Vegeu A. H. M. L. Pla Almoina. Llibre de comptabilitat de 1484 a 1600 Reg. 82 a 93

(30)- Diu P. Sanahuja "La Almoina fue siempre a manera de banca de los pobres donde acudir todas las personas y comunidades que se hallaban en situaciones apuradas (...). Los grandes volúmenes de mandatos del Cabildo de la catedral se refieren en su mayor parte al alivio de pobres y enfermos y entidades de pena a cargo de la Almoina. En tiempos de peste, carestía, inundaciones y otras calamidades públicas era incontestablemente la Almoina de los claustros de la Seo la mano que primero y con más generosidad se alargaba." (Historia de la Beneficencia ... p. 41-42) La visió és, certament idíl·lica, perquè la institució sabia molt

Parlàvem de "sorpres" en el moment d'establir similituds. Quan hom compara la representació gràfica de les quanties dels ingressos, les despeses i el balanç comptable anual, recollides en el quadre núm. 9 (gràfiques núms 10, 11, 12), observa que els ritmes de l'economia no són gens llunyans als de la demografia. De les inestables i precaries etapes que enllacen els darrers anys de la Baixa Edat Mitjana amb les primeres dècades del segle XVI, es passa, a poc a poc, a un cert aire de creixement, d'auge, a partir dels anys quaranta, després d'una compromesa etapa prèvia entre els anys vint i trenta. L'expandiment s'estrancarà bruscament als voltants dels anys 1574-76, igual que en el cas dels baptismes, per acabar el segle amb un signe de puixança indubtable que continuarà fins les primeres dècades del segle XVII. No caurem en el risc de treure conclusions precipitades i marcades d'una base heurística el suficientment àmplia, però la realitat és que no queda gens encoberta l'íntima similitud que lliga els ritmes de l'economia agrària amb les expectatives vitals dels ciutadans. Més pausada, la despesa presenta idèntica trajectòria i el balanç comptable final constata les precarietats econòmiques de principis de segle, la línia d'intent d'estabilització de les primeres dècades del XVI (recordem el que palesaven els fogatges que no són altra cosa que eficients mesuradors de la capacitat de la població per a finançar el pes d'un estat famolenc de recursos), la dura precarietat dels anys trenta, la puixança indubtable fins els setanta i les dubtoses vacil·lacions finiseculars.

---

bé com adequar el volum de la seva despesa en situacions conflictives, éssent els socors de pobres una de les preocupacions secundàries per tal com aquests acaben fixant-se de manera estable, més en el XVI. És un bon exemple del concepte Trentí de caritat cristiana. La despesa es canalitzava en la distribució quotidiana entre els pobres ordinaris, despeses religioses i de culte (misses, rogatives, mortuòries, diables de la Verge, etc.), salaris de pabordeus i procuradors, censals i marmesories. Per tant, la caritat és una entre altres. Vegeu A.H.M.L., Pia Almoína. Llibres de comptabilitat de 1484 a 1600, Reg. 82 a 93.

A poc a poc, hem delimitat els grans cicles de l'abundància i de la precarietat en què es va moure la quotidianitat dels lleidatans del segle XVI, entrem ara en els petits comportaments més personals, els que, repercutint directament en les quanties absolutes, són producte d'influències que provenen de factors tan poc demogràfics com el pes d'una determinada moralitat religiosa, més o menys tolerant a l'hora de deixar fer públic el resultat de certs sentiments, o del cicle estacional dels treballs a què estan obligats homes i dones enmig de tan freqüents penúries, entre molts altres elements que omplen de pes la lleugeresa de la vida quotidiana.

4.2- ELS COMPORTAMENTS.

4.2.1- UNA PRIMERA CARACTERITZACIÓ DELS NASCUTS: SEXE I GEMELITAT.

El major protagonisme numèric dels homes o les dones en qualsevol ciutat és revelador de situacions de destacada importància, relacionades amb les disponibilitats dels individus de trobar treball o haver de fugir en recerca d'expectatives vitals més afalagadores, o amb la incidència de factors com les guerres en la major mortalitat masculina, o amb el pes, de vegades aclaparador, de la viduitat femenina, factors tots que es desprenen de l'estudi de la composició per sexes i, sobre tot, per edats, de la població a disseccionar, elements sobre els quals estem mancats de qualsevol referència possible. En aquestes planes, l'única aportació a fer sobre aquest tipus de comportaments és la que es desprèn

del nombre dels nens i les nenes en el moment de néixer, cosa que ens dóna informació sobre qüestions que res tenen a veure amb l'entramat socio-cultural.

Quan hom revisa la trajectòria secular de les quanties dels nadons per sexes i la relació que les uneix, pot observar que la normalitat és la tònica predominant. Amb tot, es pot fer una salvetat. Segons L. Henry, la relació de masculinitat en el moment de néixer ens proporciona indicacions sobre les negligències possibles que hi pugui haver en el registre i que es poden reflectir en una inscripció preferencial de nens o nenes (31). La tipificació d'una sèrie de valors de referència, en funció del nombre total de baptismes, permet detectar períodes sumits en el marge de la irregularitat (vegeu quadre núm. 10 i apèndix núm. 5). Les constants de la relació a Lleida permeten posar en evidència una clara tendència a comportaments normals excepte en alguns moments concrets. Els registres baix-medievals resulten majoritàriament fiables, llevat dels de 1487-90, període socialment conflictiu, en què la causa de les irregularitats podria provenir d'un espaiement entre el naixement i el baptisme motivat per la constatada sobremortalitat pestífera, que, necessàriament, té que influir en l'auge dels òbits de nens que no arriben a ser batejats. El conjunt del segle es manté en els valors de referència acceptables que permeten justificar la fiabilitat de les inscripcions i, solament, molt al final del segle, tornem a trobar valors lleugerament dubtosos, sobretot en el darrer decenni, on sembla excessiu i sense moltes explicacions l'infraenregistrament de nens respecte a les nenes.

Pel que fa al nombre de parts de bessons, els "nats d'una mateixa ventrada", com diu de vegades en les inscripcions, podem fer un

---

(31)- L. Henry, Manual de demografia, p. 73-79

recompte de 264 casos de parts dobles i dos de triples (32), la qual cosa implica un total de 534 naixements. En termes proporcionals, el fet gairebé no té rellevància demogràfica perquè suposa una participació percentual sobre el total dels naixements d'un 1,96%, en la línia de gairebé tots els estudis que entren en el detall d'aquests fets estrictament demografistes (33). No són aquests, però, índexs que precisin de molts més comentaris un cop han estat presentats, altres qüestions necessiten molt més de la nostra detallada atenció.

4.2.2- EL CICLE ESTACIONAL DE LA FECUNDITAT I LA NATALITAT.

En les societats del feudalisme tardà, els ritmes de la vida agrària impregnen el dia a dia dels homes i les dones en el seu treball, en la seva vida domèstica, en els espais de lleure, en els ritmes de la festa i en la manera de marcar les dates decisives del seus més importants esdeveniments vitals. És una diferent cosmovisió del temps la que omple l'esdevenidor quotidià. Són els ritmes de les societats precapitalistes

(32)- Son Melcior Gaspar i Baltasar filla de Francesc Savarès ciutadà batejats al febrer de 1536 i Josep, Joan i Caterina Joana filla de Bertomeu Garreta pagès, i Margarida Petricó batejats a l'abril de 155. A.C.L. Llibres Sagramentals, Baptismes, 1536 Reg 7

(33)- Les proporcions són arreu similars amb petites diferències a l'alça o a la baixa, que no són producte d'altre factor que l'atzer o bé de la qualitat del registre. A Rocafort de Queralt i a Valverd la proporció al XVI és d'un 0,5%, al XVII de 0,4% i al XVIII de 0,6% al XVIII i a Sant Pere de Riudebitlles a finals del XVII és de 1,4 (V. Gual, Vida i mort a la Conca de Barberà a l'Edat Moderna. Rocafort de Queralt. Segles XVI-XVIII, Tarragona, 1988 p 31. En l'àrea propera d'Aragó els resultats presenten proporcions similars: 1,35% a Maella, 0,6% a Torrecilla, 0,65% a Calamocha, 1,78% a Estadilla i 2,2% a Ayerbe (Conclusions i comparacions aportades per F.J. Doménech Villegrosa, "La fecundidad legitima en Maella (1643-1733)" Revista de Historia Jerónimo Zurita, núm. 57 1988, p 142). A la Barranta de Navarra, A. Garcia-Sanz en troba un 0,7% (Demografía y sociedad de la Barranta de Navarra (1760-1860), Pamplona, 1985 p 271) i a Galícia, J.M. Pérez García en troba 1 sobre cada 82, un 1,21% que l'autor considera com a nivell normal, en termes comparatius, amb les avaluacions d'altres autors com és el cas de M. Lachiver a La población de Mevian du XVIIe au XVIIIe siècle (vers 1600-1670). Étude de démographie historique, Paris, 1969, p 89 qui troba una proporció de 1/88, un 0,13% (vegeu referències a Un modelo de sociedad rural de Antiguo Régimen en la Galicia costera, Santiago de Compostela, 1979, p 110).

davant els de l'industrialisme, és el pas d'un concepte ocupacional del temps a un concepte valor, és el trànsit d'un temps agrari que porta al creixement i la maduració front un temps industrial que s'esgota de manera accelerada si no s'és capaç d'omplir-lo de producció (34).

Probablement, la principal característica a analitzar de tals cicles estacionals sigui la seva trajectòria evolutiva, al llarg del temps, en la mesura com són profundament indicatius de dos comportaments fonamentals en la vida dels individus: les pautes que en la vida personal marquen els feixucs ritmes del treball (35) i el llast que una determinada moral religiosa imposa sobre activitats directament lligades a les relacions sentimentals i sexuals dels ciutadans, factors ambdós que han servit, entre altres, per posar en qüestió el concepte tan debatut i tan fictici de "fecunditat natural" (36). Les evolucions en l'estacionalitat podrien ser un

---

(34)- Ningú com E. P. Thonipeon no ha reflexionat amb un tan elevat grau de suggestió sobre els canvis econòmics i culturals que va comportar la introducció del concepte de medicació del temps, amb la invenció i progressiva, encara que lenta, difusió del rellotge com aparell emblemàtic en substitució de la lleugeresa del control basat, al llarg de l'any, en el cicle estacional i en el dia a dia, en el recorregut solar. Vegeu "Tiempo, disciplina de trabajo y capitalismo industrial", Tradición, revuelta y conciencia de clase. Estudios sobre la crisis de la sociedad preindustrial, Barcelona, 1979, pp. 239-293.

(35)- Com diu P. Chaunu: "¿Hay que hablar de una 'ecodemografía' regulada por la economía más que por la biología, a causa de la identificación ideológica de la primera historia serial con la economía política? Económica más que biológicamente regulada, es cierto por haber una economía que depende esencialmente de los fenómenos meteorológicos." (Historia cuantitativa..., p. 310).

(36)- Res en la societat és "natural", en el sentit de què ací el mateix fetz gui la seva evolució. El tema de la fecunditat natural ha generat nombroses polèmiques entre els historiadors i els demògrafs de cara a trobar una cabal interpretació causal de determinats ritmes. Vegeu entre altres les aportacions al debat de L. Henry, "Concepts actuels et résultats empiriques sur la fécondité naturelle", de C. Corsini, "Is the fertility reducing effect of lactation really substantial?" d'I. Knodel, "The influence of child mortality in a natural fertility setting -an analysis of German villages", de H. Charbonneau, "Les régimes de fécondité naturelle en Amérique du Nord: bilan et analyse des observations", de H. O. Hansen, "From natural to controlled fertility as a factor in the process of economic and social development in Greenland (1871-1975)", tots al volum conjunt H. Lørdon i J. Menken (eds), Fécondité naturelle. Niveaux et déterminants de la fécondité naturelle, Liège, 1979 (actes del seminari sobre fecunditat natural organitzat a París per la Unió Internacional per a l'estudi científic de la població al 1977). Tema que havia donat molt abans els seus primers passos de debat i crítica dels resultats obtinguts per la demografia actual a D. S. Glass i E. Eversley (eds), Essays on historical demography, Londres, 1965, molt especialment amb la col·laboració de P. Joubert, "Recent theories and research in french population between 1500 and 1700", pp. 457-473, A. Sauvy, H. Bergues i M. Riquet, Historia del control de nacimientos, Barcelona, 1972 i J. Knodel, "Espacement des naissances et planification familiale: une critique de la méthode Dupaquier-Lachiver" juntament a la resposta crítica dels implicats, "Du contresens a l'illusion technique", ambdós a Annales E.S.C., 1981, pp. 473-488 i 489-494.

signe més a afegir als complexos camins de la transició. J. Dûpaquier comenta les implicacions i importància d'aquests cicles:

"...il faut tenir compte des mouvements saisonniers, aussi bien pour les mariages que pour le rythme des conceptions. Les interdits religieux de carême et d'avent sont toujours respectés pour les mariages, beaucoup moins pour les conceptions. Le rythme des travaux agricoles contribue également à provoquer d'importants fluctuations: forte poussée des conceptions à la fin du printemps, net fléchissement en automne. Toutes ces conditions interviennent donc pour démentir la notion de fécondité "naturelle" ou physiologique, et pour expliquer la rareté relative des familles très nombreuses puisque la moitié à peine du potentiel théorique de reproduction est effectivement utilisée..." (37).

En termes generals, sembla clara la verificació d'una certa tendència a que els cicles estacionals no varien substancialment -si de cas suavitzen la incidència del pes de determinats comportaments- al llarg de l'antic règim demogràfic de la mateixa manera que tampoc no ho fan, de manera radical, la base material i ideològica que els sustenta, deixant de banda, és clar, el gens menystenible atzar que guia la quotidianitat humana (38). Amb tot, el que aquí ens pertoca és la tasca d'analitzar el cicle estacional de la fecunditat i la natalitat a la ciutat de Lleida i intentar trobar algun tipus d'explicació als seus moviments com a propis i peculiars i com a parts indestriables dels compartiments demogràfics comuns.

A través de l'estudi de la distribució a través de l'any dels màxims i els mínims del les concepcions és on es pot constatar la incidència del cicle estacional, ja que els ritmes del treball i els interdictes religiosos condicionen directament l'"estat d'ànim" dels individus davant el temps de lleure que poden dedicar al sexe. Així, després d'una ja certament àmplia trajectòria de recerca, s'ha comprovat, amb un important

(37)- J. Dûpaquier, Pour la démographie..., pp 73-74

(38)- A.F. Cardamone, "Il ciclo stagionale dei matrimoni, delle nascite e dei decessi a Bitonto dal 1661 al 1800", Demografia Storica, Bologna, 1975, pp 227-236

grau de consens, que els mesos de juny i maig presenten la quantia més elevada de concepcions, seguits per abril i juliol, éssent els mesos menys actius els de setembre i octubre, és a dir, l'acabament de la primavera recull els màxims, mentre que l'inici de la tardor acapara els mínims, segons el que ratifiquen algunes de les principals monografies franceses (39). Ritmes similars amb matisos es desprenen de les monografies peninsulars.

En alguns exemples de Galícia, es pot constatar la similitud. A Hio, els màxims es produeixen entre abril i agost i de manera sorprenent entre novembre i desembre, mentre les baixes es concentren entre febrer i abril (40), a Abanqueiro i Entrecruces, geogràficament molt propers entre sí, es constaten tendències de comportament oposades a causa de les diversitats en les activitats laborals principals en cada una de les ciutats -la pesca o l'agricultura- la primera té els màxims a l'agost i a finals d'any i la segona entre abril i juny (41). A Extremadura, els ritmes presenten una acumulació major entre gener, maig i juny i els mínims al juliol, al setembre i a l'octubre (42), mesos que coincideixen amb els màxims i els mínims del treball al camp. No hi ha res de nou en l'evidència andalusa: a Granada les concepcions s'acumulen al juny i es tornen mandroses a l'octubre (43), situació gens llunyana a la d'Ayamonte (44).

(39)- P. Guillaume et J.P. Pousseu Demographie Historique Paris 1970 pp 171-172 qui estableixen llur valoració a través de la relació comparativa de les tendències en diverses parròquies repartides arreu del territori francès visió corroborada per F. Lebrun "Demographie et mentalites le mouvement des conceptions sous l'Ancien Régime" Annales de demographie Historique 1974 pp 45-50

(40)- J.M. Pérez García "Demografía tradicional de dos localidades de la Galicia Atlántica" P.J.M.A.C.H. p 447 L'autor es refereix a la natalitat i nosaltres hem transformat la seva referència cap a les concepcions

(41)- B. Barreiro Mallón, "Interior y costa: dos muestras de una estructura demografica antigua en la Galicia rural" A.P.J.M.A.C.H. pp 398-400

(42)- I. Teatón Nuñez fent balanç de la trajectòria d'onze parròquies d'Extremadura a Amor, sexo y matrimonio, Badajoz, 1985, pp 124-142

(43)- F. Sánchez Montes La población granadina del siglo XVII Granada 1989, pp 108-115

(44)- "Las máximas se sitúan en abril, mayo y junio ( ) los meses depresivos son los de verano, otoño y principios de invierno." J.L. Sánchez Lora, Demografía y análisis histórico Ayamonte, 1600-1860 Huelva.

En l'entorn proper a la ciutat de Lleida, el cas aragonès segueix els mateixos patrons: els nivells més alts pertanyen a abril, maig i juny i els més baixos a setembre i octubre a Barbastro (45), línia que s'espaija més a Estadilla on abril és el gran acaparador i novembre el temps dels mínims (46). La multitud de les exemplicacions fins arribar a la interpretació general podria arribar als extrems d'un inductivisme que no és, en cap dels casos, el nostre marc teòric de referència. Solament ategir una significativa constatació més pel valor interpretatiu que ens aporta.

Barcelona, la primera de les ciutats catalanes, empori del comerç i de l'activitat manufacturera, no s'allunya gens d'aquests comportaments al llarg del segle XVI. Les puntes de les concepcions se situen des del desembre fins els més potents abril i maig, cosa que la fa semblar profundament vinculada al seu entorn rural. Les diferències, no obstant, hi són ja que, en la gran ciutat, els ritmes mensuals dibuixen una corba més suau, mentre que a l'entorn rural proper les punxes s'encrespen en determinats moments de l'any (47). És més, el segle XVII veurà com, a poc a poc, les oscil·lacions es moderen encara més, a causa de la progressiva pèrdua de contacte, de la continuada aculturació de les gents de la ciutat respecte als seus orígens camperols, en similitud al que detecta J.P. Bardet per Rouen (48).

Se'ns fa ja ineludible endinsar-nos en el pes de l'estacionalitat en el moment en què els lleidatans i les lleidatanes del segle

---

1987, pp 183-185 i 'Ayamonte 160: 1860 El ciclo vital anual' Actas de los II Coloquios de Historia de Andalucía. Andalucía Moderna, t. I, Córdoba 1983, pp 127-134

(45)- J.A. Sales Aueña La población de Barbastro, pp 201-202

(46)- R. López Bataña, La población de Estadilla, pp 73-75 amb altres referències aragoneses i gallegues

(47)- M. Planas Roig, 'Variacions estacionals de la demografia de l'Antic Règim. Castelló d'Empúries del segle XVI al XIX', La història i els joves. Històriadors catalans, Barcelona, 1986 pp 237-249

(48)- J. Andreu i A. Simón, 'La població de Barcelona', pp 12-16

XVI es posen en la feina de tenir nens. Revisem primer les xifres. A l'apèndix núm. 2, hem recollit els càlculs de la distribució mensual per decennis i el balanç final secular. Si hom revisa les quanties, observarà que no es produeixen al llarg del segle notables variacions en els comportaments principals i que, de produir-se en algú moment concret, no alteren substancialment la perspectiva secular final. La trajectòria lleidatana és clara. Els màxims de les concepcions se situen en els mesos d'abril, maig i juny -en plena primavera-, punt d'inici d'una pronunciada inflexió que tindrà el seu vèrtex més baix al mes de setembre, per a reprendre el ritme al novembre, amb la sola salvetat d'una nova davallada puntual al mes de març (vegeu gràfiques núms 13-16) Els comportaments són completament identificables tant amb els models francesos com els hispànics. De vegades, hom encara segueix admirant-se de la manera com influeix un determinat model d'organització social i econòmica sobre el "portes endins", sobre la vida privada dels homes i les dones. Així doncs, l'alça primaveral és el principal lloc comú, seguida de la pèrdua de ritmes a l'estiu, època de la màxima activitat laboral, encara avui, en totes les cases pageses, i de la caiguda de la tardor, amb una datació d'inici més irregular, en funció del calendari agrari de cada zona. La forta baixa del setembre lleidatà és lògica en el sentit que és el mes simbòlicament triat com a signe de la finalització del treball al camp i, per aquest motiu, Sant Miquel és la data sovint fixada per l'acabament i/o renovació dels contractes de tineneça de terres, pel pagament dels delmes i per la celebració de la principal de les festes camperoles de l'any

(49)

---

(49) La millor síntesi dels ritmes del calendari de les nostres contrades és la feta per R. Garrabou, "Per a una història de la societat pagesa tradicional. Les formes de treball (2) El Conreu del Bier" *L'Avenc* num. 29 Barcelona, 1980 pp. 52-59

No cal ni dir, al cap i a la fi, que, en els ritmes de les concepcions, el que veritablement pesa, amb protagonisme gairebé absolut, és el cicle del treball (50), fonamentalment agrari, dels homes i les dones de la ciutat; però, a diferència d'altres nuclis urbans el pes de la moral religiosa també es fa notar. La significativa davallada del mes de març no té altra motivació que no sigui la del pes de la Quaresma (és l'índex més baix entre tots els mesos amb tendència a l'alça, cosa que produeix una clara punxa en la representació gràfica). És el que J. Dúpaquier defineix com "fléchissement de Carême" que, solament, es troba en els països catòlics i que, citant opinions de P. Chaunu i de F. Lebrun, considera menys explicable pel pes d'una dubtosament arrelada moralitat sexual catòlica en la vida absolutament privada dels individus, que per l'efectiva incidència d'un comportament públic, com el dejuni, en la desnutrició de les noies i la davallada directa de les seves capacitats reproductores (51). A la llarga, caldrà tenir presents ambdós factors

4.2.3- SOTA EL PES D'UNA SOCIETAT POBRA: ELS FILLS DE "PARES IGNORATS".

Poques són les qüestions directament lligades a la vida estrictament privada dels individus que generin tanta preocupació pública

---

(50)- A títol anecdòtic, és significatiu un cas que ens relata A. Croix d'un poble francès de la zona de Nantes, Croisic, que es comporta de manera diferent als seus veïns, amb economia típicament agrària, a causa del lligam a un port marítim d'exportació de sal que manté els homes a casa durant l'hivern per la duresa de les tempestes, mentre que a la primavera són llargues les estades en navegació i fora de la llar, cosa que delimita uns ritmes de la fecunditat marcadament diferents. Vegeu A. Croix, Nantes et le pays nantais, p. 93

(51)- J. Dúpaquier, Pour la démographie, p. 88-90. La hipòtesi, sempre discutible, del dejuni com estabridor de la capacitat reproductora de les noies va ser proposada per la Dra. Rose Frisch en una comunicació que sota el títol "Some further notes on population, food intake and natural fertility" va ser presentada al col·loqui anteriorment citat sobre fecunditat natural.

com les referides a la "rectitud" dels comportaments sexuals (52). El motiu no és altre que la defensa aferrissada de la moral familiar. Dues vies principals s'encarreguen d'aquesta funció: una de visiblement externa, la moralitat religiosa dominant, sigui quina sigui l'ortodoxia, i una precadudament soterrada, la normativa legal de transmissió i conservació del patrimoni, les normes del dret civil. Ambdues s'alien en la tasca comuna de controlar els "outsiders". I ningú no dubta que res no és més fora d'ordre que un fill fruit d'un comportament escapat de la legalitat.

El món de la il·legitimitat en totes les seves formes possibles (abandonats, expòsits, bastards, fills de mare soltera, concepcions prenupcials, etc) és un dels eixos imprescindibles entorn dels quals gira la tan debatuda moral sexual d'Occident (53). Les imatges poden ser tan diverses i divertides com es vulgui: Així, des de camperols en incontrolada folgança bucòlica, fruit de la permanència d'una llibertat arrelada en la manca d'òrgans de control centralitzat, típica recreació d'una idealitzada edad mitjana, fins a noies fugisseres que es veuen abocades a sortir del seu poble per anar a una inhòspita ciutat a abandonar el fruit

---

(52)- Aquest és un dels temes de rigorosa actualitat en la historiografia en demografia històrica. En el darrer Congrés Internacional de Ciències Històriques celebrat a Madrid el propassat mes d'Agost (1990) una de les dues branques en què es van articular les discussions en tal matèria versava sobre la definició de les pautes de moralitat sexual en relació als interessos de l'estat i en la seva íntima vinculació amb els més primaris comportaments demogràfics dels ciutadans. Si donem un cop d'ull a les diverses àrees de debat del seminari que va dirigir E. van der Woude sobre "The role of the state and of public opinion in sexual attitudes and demographic behaviour since the 18th century" veurem l'abast i importància de la relació entre la defensa d'una determinada moral sexual i el manteniment d'un model concret d'ordre públic, a través dels diversos nuclis de discussió: primer "The role of public opinion and legislation on general attitudes and behaviour" ("Pre and extra-marital sexual behaviour", "Sexual knowledge", "Retreat of sexuality into the private domain") segon, "Norms attitudes and legislation relating to sexual underground life" ("Rape", "incest", "bestiality", "Prostitution", "Homosexuality/Masturbation"), i tercer "Attitudes and legislation relating to marriage and divorce" ("Population policy", "Legal degrees of marriage", "Divorce", "Birth Control", "Motherhood", "husband's role and childcare" i "Child abandonment"). La demografia s'infiltra de la mateixa manera que ho està fent la moralitat dominant de la nostra societat consumista i individualista, en els més íntims i secrets racons de la vida privada. Cal anar amb compte, l'apropament no és neutre.

(53)- J.L. Flandrin va definir i proposar bona part dels termes del debat a La moral sexual en Occident. Evolución de las actitudes y de los comportamientos, Barcelona, 1981.

d'uns amors fora del sagrat vicle conjugal (54); passant per nois i noies a qui els estadístics han adjudicat una tardana edat d'accés al matrimoni i que ningú no és capaç d'explicar-se què fan amb el seu cos i els seus sentiments fins tan elevades dates, quan, a més a més, la esperança de vida ja no és molta més (55) i, tot plegat, enmig d'uns comportaments de classe que, com a tals, no usaven d'una tolerància uniforme per les classes populars o pels privilegiats -no cal aquí incidir en el tòpic dels famosos bastards que pul lulaven per les corts europees, criats en bressol tan noble com el del més insigne cortesà-

Alguns autors han defensat l'existència d'una relació inversa entre augment de la il·legimitat i grau de repressió social i, sobretot religiosa, sobre els més primaris comportaments sexuals (56). Altres, la gran majoria, han constatat, després d'una copiosa tasca de recerca, els comportaments diferencials del camp i de la ciutat, com a símbols del tancament i la repressió, d'una banda, i de la possibilitat de descontrol i de major grau d'ocultació, d'una altra (57). En conjunt, les monografies franceses han posat en evidència la realitat d'una molt baixa quantia de naixements il·legítims en els nuclis rurals, que solament

---

(54) Sobre la qüestió és interessant el recull d'articles recopilat per A. Redondo sota el títol Amours légitimes, amours illégitimes en Espagne (XVIe-XVIIe siècles) Paris 1985

(55) Vegeu la síntesi de valoracions aportada a la definició de "Sexualidad" feta per J. L. Flandrin a J. Le Goff, R. Chartier, J. Revel La nueva historia Bilbao 1988 pp. 572-575 i d'aquest mateix autor el suggestiu article "Repression and change in the sexual life of young people in medieval and early modern times" The Journal of Family history 1977 pp. 196-210

(56) Segons Y. Blayo a "La proportion de naissances illégitimes en France de 1740 a 1829" Population 1975 pp. 65-70 i també J. L. Flandrin Les amours paysannes XVIe-XIXe siècles Paris 1975 pp. 237-246. P. Laslett traça corbes de llarga durada per tal de posar en evidència els períodes de major nombre de naixements il·legítims i com a cloenda, ho sintetitza de manera breu quan diu que "when the age of marriage went up and bastardy went down then it could be again that these were the women most affected by the stringency of times" (vegeu "Long-term trends in bastardy in England" a Family life and illicit love in earlier generations Cambridge 1977 pp. 102-150 la cita és de la p. 151)

(57) Per a una revisió d'algunes de les característiques diferencials de camp i ciutat, anuesta darrera com a nucli difusor de la innovació pel que fa a contracepció, al·liment i legitimitat i abandonament d'infants vegeu A. Fauve-Chamoux, "Innovation et comportement parental en milieu urbain (XVIe-XIXe siècles)" Annales E.S.C. num. 5 1985 pp. 1023-1039

s'exalten en períodes conflictius com, per exemple, les vigílies de la Revolució (58) i alguns historiadors consideren que són solament els índexs del camp els que poden aportar dades versemblants perquè la ciutat acumula molta il·legitimitat de les rodalies (59). A tot això, cal afegir una important i diferent perspectiva d'anàlisi: el càlcul de les concepcions pre-nupcials -que solament es poden obtenir a través del mètode de reconstrucció de famílies-, eina verificadora de la precipitació d'un casament per tal d'evitar la vergonya pública davant un fet ja irreversible (60).

(58)- E. Gaucher i L. Henry certifiquen que a Crulai sobre 6 366 naixements solament 44 eren il·legítims (La population de Crulai, paroisse normande. Étude historique, Paris, 1956, p. 102) i aquesta relació sembla reproduir-se arreu inferior al 1% al Beauvais i també a Anjou (P. Goubert, Beauvais et le Beauvaisis de 1600 à 1730, Paris, 1960, p. 31; F. Lebrun, "Naissances illégitimes et abandon d'enfants en Anjou au XVIIIe siècle", Annales E.S.C., num. 4, 1972, p. 1183) 1,26% a Ver i 1,03% a Leigny (M. El Kordi, Beauvais aux XVIIe et XVIIIe siècles. Contribution à l'histoire urbaine de la France, Paris, 1970, p. 133) A Nantes, al segle XVI es pot quantificar en un 0,3 a 3,9% a la ciutat i entre 0,1 i 4,6 al camp (A. Croix, Nantes et le pays nantais..., pp. 84-89) i, al set-cents, als voltants de 2,5%. Al segle XVIII sembla pujar de manera evident a Paris es calcula en un 40%, a Toulouse en un 25% a Bordeaux un 17% (xifres recollides per P. Guillaume i J.P. Poussou, Démographie Historique..., p. 173) i a Dôle oscil·la en una nivella més baixa entre 4,1% i 5,2% (A. Lefebvre-Teillard, La population de Dôle au XVIIIe siècle, Paris, 1969, p. 41). De tal ingent ball de xifres la conclusió és obvia. Les taxes són en conjunt baixes respecte a les espanyoles i solament, s'acceleren en alguns nuclis urbans molt concrets i en períodes de desordre i desbarreja social. El contrast és significatiu en el sentit de què sempre s'ha intentat aportar explicacions en funció de la moralitat i podria semblar obvi que l'Espanya de la Contrareforma era molt més tancada que la França catòlica/protestant. Caldria donar més força a una interpretació de l'abandonament de criatures en funció d'allò que P. Laslett va definir com "les morian realment de hambre los campesinos?" (El mundo que hemos perdido, explorado de nuevo, Madrid, 1967, pp. 150-185).

(59) "Le problème des naissances illégitimes nous paraît d'être abordé avec la plus extrême prudence. Des taux ne peuvent être calculés avec une réelle certitude que pour des paroisses vraiment rurales, dès que l'on arrive dans la zone d'attraction d'une grande ville tout se complique et il devient imprudent d'avancer le moindre chiffre ( ) L'une des caractéristiques des villes, principalement à la fin du XVIIIe siècle ou l'accroissement est sensible, est d'être véritable dépôt d'enfants trouvés." Vegeu P. Guillaume et J.P. Poussou, Démographie historique, p. 173. Tal raonament invalida la certitud tant de les taxes rurals i com de les urbanes. Probablement, serà precís, en el futur, integrar les xifres regionals de les ciutats per estudiar els comportaments de la il·legitimitat, a fi de detectar si un nucli rural té o no una via d'escapatori o si bé la ciutat acumula o no el pes d'un entorn rural durament controlat pel llast de l'opinió pública i de la repressió religiosa.

(60)- Nosaltres no hem pogut realitzar aquest càlcul per problemes evidents en els registres, amb tot, l'evidència derivada de les monografies franceses i les hispàniques presenta un balanç desigual. A Crulai solament un 3%, a Troarn un 4%, a Thezeis un 4,9%, al país de Thelle un 14,5% i a les rodalies de Lille un 36,8% (Dades recollides per J. Dûpequier, Pour la démographie..., p. 83; P. Guillaume i J.P. Poussou, Démographie Historique..., p. 173). A Espanya, per exemple, J.M. Pérez Garcia constata una evidència diferent quan diu que "les concepciones prenupciales son relativamente bajas con una mayor incidencia en la zona agrícola. No parece que exista un cambio de las costumbres relativas a estas convivencias pre-maritales y no encontramos esa aceleración de la pérdida de la moralidad que es clásica dentro de los modelos franceses (esta conclusión de M. Lachiver). Aquí parece darse un fenómeno contrario y las relaciones prenupciales, dentro de su escasa incidencia tienden a acentuarse en los momentos de coyuntura económica desfavorable ( ) concordando plenamente con los movimientos evolutivos de la ilegitimidad." (Un modelo de sociedad rural de Antiguo Régimen..., pp. 125-126, on calcula unes proporcions d'un 11,9% a 3,2% a Villalonga-Dons i de 6,9% a 3,6% a Grove. Contràriament, A. Marcos Martín assenyala que no hi ha relació directa entre crisi i euge de la

A la llarga, el paper de la il·legitimitat no és tan important des de la perspectiva de la definició d'una determinada moral sexual, com per les implicacions socials de les conductes fora de llei. No es pot pas oblidar la importància que té la transmissió hereditària, principalment de la terra, en el moment d'exigir una rigorosa claretat en la puresa de les filiacions per tal de no distorsionar les normes de conservació dels patrimonis, realitat que, si més no, es desdibuixa en l'entorn urbà J.L. Flandrin ho intueix de manera clara

" On s'est contenté de librer des taux d'illegitimité des naissances, dans telle ou telle localité, et de les tenir pour immédiatement révélateurs des comportements sexuels extra-conjugaux (...) En réalité la proportion des naissances illegritimes ne nous renseigne que sur une chose la resistance plus ou moins grande qu'une société oppose, non pas tant au développement des conduites sexuelles extra-conjugales qu'aux naissances extra-conjugales elles-mêmes" (61)

4.2.3.1- QUANTS VAN SER ELS NADONS DE LLEIDA SENSE PARE CONEGUT?

Fetes aquestes consideracions prèvies, cal endinsar-se en l'anàlisi de la trajectòria de la il·legitimitat a la ciutat de Lleida, nucli típicament urbà i, a la vegada, profundament rural (62) Seguint la

---

immoralitat a Auge y declive de un nucleo mercantil y financiero de Castilla la Vieja. Evolución demográfica de Medina del Campo durante los siglos XVI y XVII Valladolid 1978 pp 119 A la llarga les interpretacions podrien ser infinites i no es pot establir un model de comportament precís en absència encara d'una més consolidada trajectòria de recerca

(61)- J.L. Flandrin, 'Mariage tardif et vie sexuelle' Annales E.S.C. vol 27 num 6 1972 pp 1351-1378

(62)- Per tal que no es presti a ambigüitats cal definir el que agrupem sota el concepte d'il·legitimitat en funció de les fonts documentals al nostre abast. Hem dit amb anterioritat que la tipologia dels nascuts amb filiació incerta és molt àmplia. Les referències consignades als registres lleidatans aclament ens deixen constància dels anomenats com a "fills de pares ignorats" És una terminologia àmplia que inclou tant els fills de mare soltera, els abandonats en institucions de caritat i que sovint, són apadrinats en el bateig pel canonge de torn i els il·legítims reals, fruit d'una activitat sexual fora de l'ordinament moral i institucional establert. Això és important perquè els índexs amb els quals treballarem engloba les tres situacions possibles esmentades i l'absència total de registres d'entrada a cases de beneficència i d'acolliment infantil ens fa impossible d'introduir

proposta de M. Fleury i L. Henry, hem estudiat la incidència d'aquest fenomen en períodes cronològics de deu anys (63) per tal de poder delimitar les grans línies de comportament amb més precisió. Una primera constatació es fa evident en un primer cop d'ull: Lleida presenta unes molt elevades taxes d'il·legimitat, similars a les més correntment trobades en les grans ciutats (vegeu quadres núms. 11 i 14). L'acabament dels temps medievals i els primers decennis de la modernitat recullen uns nivells moderats, però per sobre de l'habitual en àmbits rurals, que es poden quantificar entre un 2,22 i un 7,67% com a valors extrems d'uns anys on el volum dels fills de pares ignorats es mou d'una manera realment incerta i insegura. La dècada del 1531 al 1540 acumula una molt sobtada pujada. Recordem el que abans havíem exposat sobre el caràcter certament crític d'aquests anys. Si l'evolució de la natalitat a través dels anys agraris evidenciava una incidència més greu de la crisi en els anys posteriors a l'escomesa pestífera, el fort increment que ratifica una proporció xifrada en un 11,15% no fa més que certificar la duresa de l'assot de la "parca" i la penúria i desorganització que regnava arreu per carrers i places. Les

---

més detallades ponderacions del fenomen. Per aquestes qüestions, un bon apropament metodològic al plantejament del tema ens l'ha ofert R. Fernández Carrión "Comportamientos demográficos marginales. Aproximación metodológica al estudio de la ilegitimidad en la Baja Andalucía a fines del Antiguo Régimen". Actas de los II Coloquios de Historia de Andalucía..., pp 55-66. Sobre la vessant institucional de l'acolliment d'exposats, vegeu L.C. Álvarez Santaló, "La Casa de Expositos de Sevilla en el siglo XVII". Cuadernos de Historia. Anexas de la Revista Hispania, núm 7, 1977 pp 491-532. Marginación social y mentalidad en Andalucía occidental. Expositos en Sevilla (1613-1910). Sevilla, 1980. "Anormalidad y códigos de conducta en la familia del Antiguo Régimen: la doctrina religiosa sobre el abandono de niños", a F. Chacón (ed.), Familia y sociedad en el Mediterráneo Occidental. Siglos XV-XIX. Murcia, 1987, pp 43-68. T. Egido, "Aportación al estudio de la demografía española: los niños expósitos de Valladolid (siglos XV...XVIII)". A.P.J.M.A.C.H., pp 333-345. Des d'una perspectiva jurídica: E. Gacto Fernández, La filiación no legítima en el derecho español. Sevilla, 1969; "La filiación ilegítima en la historia del Derecho español". Anuario de Historia del Derecho Español, XLI, 1971 pp 899-944. També cal afegir altres aportacions d'interès: A. Chamoux, "L'enfance abandonnée à Reims à la fin du XVIIIe siècle". Annales de démographie historique, 1973, pp 261-276. F. Lebrun, "Naissances illicégitimes et abandons d'enfants..."; E. Melin, "Une sollicitude ambiguë: l'évacuation des enfants abandonnés". Annales de démographie historique, 1973, pp 220-235. A. Molinier, "Enfants trouvés, enfants abandonnés et enfants illicégitimes en Languedoc aux XVIIe et XVIIIe siècles". Hommage à Marcel Reinhard. Sur la population française au XVIIIe et au XIXe siècles. Paris, 1973, pp 445-473; I. dos Guimarães Sa, "Expositos, história das populações e informática". Boletín de la asociación de demografía histórica, núm 3, 1989, pp 55-64.

(63)- M. Fleury i L. Henry, Nouveau manuel..., p 105

dècades posteriors -anys de creixement demogràfic-, fins al final de la centúria estabilitzen els nivells de la il·legitimitat amb un màxim d'un 9% i un mínim d'un 8,23%, als anys 80, que encara decaurà de manera més notable en la darera dècada del segle.

La representació gràfica de la trajectòria desenvolupada per la quantia anual de nens i nenes d'origen dubtós és significativa en el sentit que presenta oscil·lacions idèntiques a les de les corbes de la natalitat, amb una impressió molt més clara d'estabilitat en la línia evolutiva (vegeu gràfica núm. 17). A partir dels anys quaranta, entre anades i vingudes, el perfil de la gràfica presenta un traçat gairebé en horitzontal amb algunes punxes notablement significatives. Ens trobem novament reflectida la greu incidència, abans comentada, de la crisi dels efectius humans lleidatans en els anys 30. La pronunciada pujada perdura fins l'any 1533 on es computen 52 nens abandonats a la seva precària sort sobre un total de 250 nascuts, cosa que implica una proporció d'un 20,8% (reviseu totes les quanties a l'Apèndix núm. 1) Tal ascens va ser precedit pels comportaments dels anys anteriors amb uns totals de 30 al 1531 (11,36%) i 39 al 1532 (15,6%) i ratificada pels dels anys posteriors: 1534 amb 27 (10,1%), 1535 amb 30 (12,14%) i 1536 amb 36 (11,65%), data a partir de la qual sembla que les coses s'estabilitzen amb altes i baixes constants que no marquen grans diferències en la síntesi que implica el balanç decenal.

Amb tot, les coses no són tan senzilles. En planes precedents, semblava haver quedat suficientment demostrat un clar estroncament de la tendència alcista d'evolució de la població cap els anys 70, més concretament a partir del 1576. Aquesta data suposarà una nova pronunciada punxa en l'evolució de les quanties de nadons que, de

vegades i de manera una mica sarcàstica, són inscrits amb un contundent i breu "fill de son pare i de sa mare" que tampoc no entra en més detall. Dèiem que 1576 marca una nova pujada. La gràfica és clara al respecte, encara que menys que en el cas anterior. D'un total de 368 naixements 41 (11,14%) són de pare ignorat, al 1577 la proporció és alta però ja inicia la davallada: de 314 n'hi ha 34 (10,82%), i un any més tard la cosa sembla haver entrat en un punt d'estabilització (33 sobre 303 amb un 10,9%).

Estem davant de taxes molt altes que resulten de difícil interpretació si tenim en compte la primacia d'una economia típicament agrària, la força d'una moralitat catòlica que impregna la vida quotidiana dels lleidatans, el pes d'institucions religioses en la gestió dels individus i llurs ànimes, la preocupació del poder públic en què res no surti de la normalitat acceptada i el tancament i manca d'obertura en les mentalitats col·lectives. Cal interpretar, en conseqüència, que la il·legimitat a Lleida és més fruit de la misèria que no del pes d'una moralitat intolerant amb els comportaments extraconjugals?, acapara Lleida els abandonaments dels pobles de la rodalia?. Resulta difícil imaginar una ciutat convertida en empori de la tolerància i de l'anonimat quan són actituds davant la vida que res tenen a veure amb la cosmovisió dels nostres ancestres llunyans i, ni tan sols, immediats. La hipòtesi d'una necessitat d'abandonar criatures per causa de l'estrepitosa misèria que hom constata arreu pren, pas a pas, major consistència, màxime si recordem les elevades taxes de natalitat que hem certificat anteriorment.

En conjunt, d'un total de 27.254 naixements enregistrats, des de 1472 a 1600, 25.069 provenen de les relacions de parelles estables amb una participació sobre el total d'un 91,98% i 2.185 estan consignats

sota el dubtós origen de "fills de pares ignorats" (64), acaparant un significatiu protagonisme que es pot xifrar en un 8,02% com a síntesi de la trajectòria secular.

Seria ara l'ineludible moment de ponderar tal índex amb el d'altres ciutats properes o una mica més llunyanes. En el conjunt hispànic, la proporció de fills abandonats varia si estem en un món estrictament camperol o bé si estem al bell mig de la més populosa de les ciutats i, en qualsevol dels casos, B. Bennassar comenta que, per terme general, el nombre dels expòsits i dels "fills fora de la llei" suggereix uns índexs més elevats que els francesos, que, a més a més, augmenten amb el temps (65). Teoritzarem ara sobre l'alegria vital dels països del sud?. Aquesta seria una via fàcil. Donem un cop d'ull a algunes de les ja molt nombroses referències.

Les principals ciutats castellanes presenten uns índexs significativament alts. La cortesana Valladolid, ciutat amb molt batibull, veu nèixer gairebé un 10% de les criatures amb el pare no identificat (66), cosa que augmentarà, notablement, al llarg del segle XVIII, fins arribar a nivells propers al 25,37% al 1705-1709 (67). A Múrcia la situació és similar, amb un 20% dels nens abandonats en nèixer des de 1568 a 1600 (68), a Granada entre il·legítims i expòsits acaparen un 6,9 del total de la natalitat (69) i a Sevilla un 8,7%, ambdós casos al segle XVII (70). Ayamonte recull

---

(64)- A Lleida, re. En aquest nom, però a cada lloc són citats de maneres més o menys eufemístiques per tal de suavitzar el seu foc: origen. Vegeu el recorregut que sobre tals noms comenta B. Bennassar a "Les parentés de l'inventió: infants abandonats et esclaves". A Redondo (ed.), Les parentés fictives en Espagne (XVI-XVIIè siècles), Paris, 1988, pp 95-99

(65)- B. Bennassar, Los españoles. Actitudes y mentalidad desde el siglo XVI al XIX, San Lorenzo del Escorial, 1985, pp 173

(66)- B. Bennassar, Valladolid en el siglo de Oro, Valladolid, 1989, pp 496-499

(67)- T. Egido, "Aportación al estudio de la demografía.", p 339

(68)- F. Chacón, Múrcia en la centuria del Quiñientos, Múrcia, 1979 p 127

(69)- F. Sánchez-Montes, La población granadina..., pp 89-106

unes proporcions també elevades que, entre 1621 i 1645, es xifren entre dos valors notables 19,6% i 15,3% (71) i Càdis a l'acabament de l'Antic Règim un 10,5% (72). Madrid també acumula unes taxes altes amb un 10% d'il·legimitat i un 12% que acaben abandonats (73). A les terres aragoneses, les proporcions són similars a les de Lleida, un 8% a Saragossa i un 7,6% a Barbastro (74).

Contràriament, també hi ha nombrosos nuclis on es pot evidenciar un volum baix d'il·legimitat. És significativa la taxa de Xallas, probablement, una de les més baixes de la península amb un 1,7% (75). Tanmateix, en altres àmbits, també és escassa. A Càceres, mentre l'entorn rural de la ciutat no supera un 1% de promig d'il·legítims, a la capital al segle XVII la proporció és de 3,26% (76), mentre que al XVIII no ultrapassa un 1,3% (77). Les taxes del món rural valencià són moderades. 1,56% a Bellreguard (78), 0,4% a Pedralba (79) i 0,5% a Guadalest (80), per citar sols alguns exemples. A la Barranca navarresa, al segle XVIII, la proporció és d'un 0,97%, similar a la d'Estella (1%) i inferior al 2% del conjunt

(70)- G. Garcia-Baquero López Estudio demográfico de la parroquia de San Martín de Sevilla (1551-1749). Sevilla, 1982 p. 37

(71)- J.L. Sánchez Lora, Demografía y análisis histórico, pp. 104-106

(72)- J. Pérez, La población de Cádiz a fines del Antiguo Régimen. Su estructura y mecanismos de renovación (1775-1800). Cádiz, 1988 p. 224

(73)- C. Larqué, "El niño abandonado en Madrid durante el siglo XVII: balance y perspectivas" F. Checón (ed.), Familia y sociedad, p. 71

(74)- M.C. Ansón Calvo, Demografía y sociedad urbana en la Zaragoza del siglo XVII. Zaragoza, 1977 p. 240 i J.A. Sales La población de Barbastro, p. 210

(75)- B. Barreiro Mallón, la jurisdicción de Xallas en el siglo XVIII. Población, sociedad y economía. Santiago de Compostela, 1973, p. 175

(76)- I. Teatón Núñez, Amor, sexo y matrimonio, p. 223

(77)- M. Rodríguez Cancho, La villa de Cáceres en el siglo XVIII (Demografía y sociedad). Cáceres, 1981, pp. 236-240

(78)- Casanova-Muñoz-Puig, L'antic règim demogràfic a una comunitat rural. Bellreguard (1609-1919). Bellreguard, 1979, p. 105

(79)- J. Casey, El Reino de Valencia en el siglo XVII. Madrid, 1983, p. 27

(80)- P. Pla Alberola, La población del marquesado de Guadalest en el siglo XVII. Alicante, 1984 p.

provincial, on també hi ha nivells alts com els de la Vall de Baztán propers al 10% (81).

La dicotomia entre la realitat urbana i la rural és un il·loc comú, però no una regla universal. Hi ha nombrosos factors que donen suport a aquesta constatació, però les situacions econòmiques diverses justifiquen causalitats molt variades. És un comportament normal la presència d'elevades taxes a ciutats populoses i la baixa notable en les petites viles. Però, en els comportaments curiosament diferencials, cal cercar altres justificacions que expliquin, per exemple, quanties elevades com les de la muntanyenca Vall de Baztán, o les irrisòries taxes de Càceres, o la dicotomia entre les baixes de Xallas i les elevades dels nuclis propers de Dena i Dorrón I, malgrat que, sovint, no tenim elements d'interpretació, cal no deixar la guàrdia baixa i caure en explicacions localment coherents, però allunyades de les realitats comunes de l'entramat social, econòmic i cultural comú que dona suport a tots aquests i a altres comportaments humans.

En la proximitat catalana, sembla ser que la dicotomia rural/urbà marca petjades clares en els comportaments dels individus. El món rural recull proporcions d'abandonaments molt petites. A Sant Pere de Riudebitlles, es computen taxes als voltants del 0,42%, a Vilanova i la Geltrú es quantifiquen en un 2,5% (82), a Besalu sobre un 2,27%, a F. poll als voltants de un 1,1%, a Banyoles del 3,7 del XVII al 0,7% del XVIII, a Vilopriu, al mateix segle és d'un 1,1% (83), a Rocafort de Queralt un 0,93%

---

(81) A. Arizcun Cele, Economía y sociedad en un Valle pirenaico del Antiguo Régimen. Baztán 1600-1841. Pamplona 1988 pp 171-173

(82) A. Torrents i MA. Martínez Rodríguez citats per J. Andreu i A. Simón "La població de Barcelona" p 18

(83) Tots citats per R. Garcia Cárcel a "La ricerca sobre la familia catalana de l'Antic Règim" Lavens num 66 Barcelona 1983 pp 54

(84), i a Tàrraga semblen tenir un paper notable sense més precisions (85). Son tots part de la Catalunya rural.

Contràriament, les taxes de Lleida presenten una trajectòria més pareguda a la de Barcelona, en el sentit de les elevades quanties amb què evolucionen amixdues en la llarga durada secular. El promig del XVI a la ciutat comtal és d'un 12,24%, bastant per sobre de la mitjana conjunta calculada per a les dues primeres centúries de la modernitat (9,69%) (86) i, a Lleida, com hem dit abans, aquest promig es quantifica en un 8,02%, atribuïble a la menor densitat humana i més reduïda conflictivitat social de la capital del ponent. Segons J. Andreu i A. Simón, la urbs és el món on els individus es poden permetre una major relaxació en els costums i la moralitat, fruit dels avantatges de l'anonimat - bastant difícil d'assolir a Lleida- i, sobretot, és el món de la mobilitat, de l'entrada i sortida de gentes diverses des de qualsevol punt de procedència, fet que haurà de tenir, juntament a les precarietats econòmiques, importància decisiva en la interpretació de taxes tan altes, enmig d'una societat fonamentalment tancada i repressiva.

4.2.3.2- ELS MESOS MÉS PERILLOSOS.

Com la natalitat, els abandonaments també tenen els seu cicle al llarg de l'any. Pares que tenen un fill després d'observar que la

---

(84)- V. Guel Vila, Vida i mort a la Conca de Barberà a l'Edat Moderna. Rocafort de Queralt (segles XVI-XVIII), Tarragona, 1988, p. 24

(85)- J.M. Planas Closs, "Metodología y Demografía Histórica. Tàrraga. Segles XVII-XVIII", Pedralbes, num. 2, Barcelona, 1982, p. 256

(86)- El promig del XVI està calculat sobre les dades aportades per J. Andreu i A. Simón en base als registres de la parròquia de Sant Just. Vegeu "La població de Barcelona." p. 17

cullita no ha estat prou bona, mares atrafegades pel treball en una terra pobra, però exigent. Anys climàticament desagradables on les inclemències metereològiques fan difícil, fins i tot, la vida a l'interior de les més acollidores llars (87), anys on la malaltia s'enquista a les cases i no deixa possibilitats de subsistència ni als més grans, ni als més petits. Mares que, per absència de condicions higièniques moren, després del part per febres i infeccions estiuenques o cruels malalties pulmonars a l'hivern pares que, en realitat, no saben què fer amb el nou nat i que ni tan sols poden disposar del privilegi d'una nodrissa que alletí la criatura en absència d'una mare morta massa jove. És tot plegat un cosmos de dolor i de desesperació humana el que porta a un massiu abandonament de nens i nenes que no poden subsistir en el sí d'unes famílies massa plenes de greus problemes vitals com per atendre les nombroses exigències materials i humanes que una nova vida comporta.

La trajectòria anual d'evolució dels abandonaments de criatures poca cosa sembla tenir a veure amb calendaris religiosos. Recull de manera clara les fluctuacions que havíem pogut palesar en els ritmes de la natalitat (gràfiques núms 13 i 15), de manera tal que, en el balanç quantitatiu no podem oblidar tot allò que definia els comportaments davant la fecunditat, cosa que, d'entrada, ja ens dóna unes clares pautes per entendre la línia d'evolució del cicle anual. Amb tot, en el moment de caracteritzar els mesos de l'any en què els abandonaments són més o menys freqüents, no ens podem quedar solament en la constatació de què la correspondència amb les punxes de la natalitat és tal que la

---

(87)- Per a una detallada revisió dels principals incidents meteorològics del segle XVI i llur relació amb el treball al camp vegeu C. Pfister: 'Fluctuaciones climáticas y cambio histórico. El clima en Europa central desde el siglo XVI y su significado para el desarrollo de la población y la agricultura' *Geo-critica*, num. 82, Barcelona, 1969, pp. 30-34.

deducció directa a fer sigui: a més naixements, més abandonaments. Aquesta seria solament una primera veritat. Cal anar més enllà.

Estem en un camí dibuixat a partir, d'una banda, de les exigències climàtiques i, d'una altra, dels ritmes del treball i, més particularment, del treball al camp (vegeu quadres núms. 12 i 13 i gràfiques núms. 18 i 19). La primavera és el temps de la davallada per dues raons inicials: les mares no estan excessivament atabalades per les feixugues feines del camp i la malaltia i la mort s'allunyen de l'horitzó familiar (88). Així que arriba el juliol, la cosa es complica. Les feines del camp col·lapsen a tots, no hi ha esforç que no s'hagi de dedicar a controlar l'eficàcia de la recol·lecció del treball de tot l'any. No és solament un problema de subsistència personal, és més complicat. Cal pagar els delmes, cal tenir garanties de què la terra es podrà treballar el proper any; cal no desapropiar ni un gra perquè l'hivern, en portes, serà llarg i dur; cal assegurar-se no solament del cereal, sinó també de la verema al setembre i de preparar-la per a vendre-la a l'octubre. Enmig de tant tràfec, les mares es despreocupen dels nens i, això, comporta nombrosos abandonaments i, el que és més dur, elevades taxes de mortalitat infantil al llarg dels mesos de la calor.

En altres llocs, les coses són diferents. A Extremadura, els mesos més actius del treball al camp comporten situacions de convivència irregular que fan emplaçar els màxims de les concepcions que

---

(88) - Contràriament, a Barcelona la primavera és l'època dels màxims i l'època més adient per "practicar" l'abandó, sembla ser la primavera, ja que del total dels 4.285 nens comptabilitzats, el 31,38% foren abandonats en els mesos primaverals, seguit pel 25,99% l'hivern i el 21,61% i el 21,09% la tardor i l'estiu. A Roldán Barrera, "Els nens abandonats a la Catalunya del segle XVI", *L'Avenc*, núm. 66, Barcelona, 1983, p. 62. L'estacionalitat barcelonina ratifica la incidència d'un determinat tipus de cicle de treball al camp lligatà com a factor essencial on la justificació del comportament mensual dels abandonaments Barcelona, en resum, presenta una certa estabilitat en les proporcions mensuals, no hi ha grans desequilibris, fruit probable de la progressiva desaparició dels comportaments agraris dels habitants de la ciutat.

esdevindran il·legítimes en aquests mesos. Es tracta d'una agricultura que precisa del desplaçament dels homes fora de casa a llocs on es troben dones que compleixen funcions de servei (preparar menjar, separar el gra de la garba, etc), amb qui poden iniciar una "irregular" i provisional convivència, això quan no s'aprofita el període per anar acompanyat d'un amor extraconjugal (89) L'agricultura lleidatana no s'adapta a aquest model i als durs estius de ponent la gent està massa preocupada per la rendabilitat de la feina com per dedicar-se a folgar pels pallers o com per exercir amb dedicació com a pares. A partir d'octubre i, sobretot, al novembre, el moviment davalla i tot torna, novament, a ordre. Solament, la duresa dels freds de gener trastocarà la claretat d'una tendència a la baixa que perdurarà fins el ja calurós juny.

4.2.4- SOTA EL PES D'UNA SOCIETAT INTOLERANT: ELS BAPTISMES PER CONVERSIÓ.

Llarga i ideològicament difícil ha estat la controvèrsia sobre el tema de les minories ètniques i religioses que poblaven l'Espanya dels Austries (90) Els perquès de la feina d'una llarga conquesta de l'espai musulmà i de la preocupació per eliminar tots els resquicis del seu pas pel territori peninsular, resquicis esplendorosos en formes artístiques, en organització urbana, en activitat comercial, en organització de l'espai agrari, en aportacions i transmissions culturals de tota mena, resten encara oberts a debat. Des de la conquesta de Granada al 1492, una

(89)- I Teotón Nuñez Amor, sexo y matrimonio p. 231-32

(90)- Per alguns aspectes de la polèmica i la referència a algunes destacades aportacions veu la revisió aportada per R. García Cárcel a "La historiografía sobre los moriscos españoles. Aproximación a un estado de la cuestión" Estudios, num. 6, València, pp. 71-99. Actualment el tema ja no és un focus d'atenció destacat entre les preocupacions historiogràfiques dels investigadors actuals i, en conseqüència, caldria s'heuriem d'aportar al balanç d'aquest ja llunyà estat de la qüestió.

llarga i sagnant polèmica omple d'instabilitat el territori peninsular. Edictes d'obligat compliment, producte d'una "necessària" intransigència religiosa, intenten justificar l'expulsió o assimilació d'una alteritat conflictiva front els imperatius de la uniformització imperial. Conversions en massa expliquen la falsetat d'una adopció religiosa de conveniència per mor de la subsistència i la continuïtat, sense voler ésser foragitat del lloc on un ha nascut. Fugir no ha estat mai còmode i si, a més a més, qui ha de fer-ho no és més que un senzill camperol, les coses encara es posen més difícils. Amb tot, corren els polèmics temps de reformes i contrareformes, qualsevol "incontrolat" pot acabar esdevenint perillós i els monarques, igual que els súbdits, temen per molts motius, conscients i inconscients, a qui és ètnicament diferent, qui manté pautes socio-culturals separades del conjunt, qui amb el seu eficient treball està compartint les disponibilitats d'una riquesa cada cop més escassa, qui és un subdit obedient als capricis senyorials, qui viu de manera marcadament autònoma, però en sospitós veinatge al bell mig de les ciutats i qui sent Déu amb uns patrons que no es corresponen als de la gran majoria.

En planes precedents, hem entrat en el detall del que la diàspora morisca va significar per a tots els territoris peninsulars fins arribar a la situació extrema de l'expulsió, a principis del segle XVII. Recordem ara tot el dit sobre la sagnia granadina, sobre la desestabilització econòmica valenciana, sobre el despoblament aragonès, sobre les anades i vingudes castellanès. Res no és més paregut a un gran trasbals. Recordem, si de cas, com les minories religioses van ser, allà per l'acabament del temps medievals, l'enemic a batre, el focus on descarregar les rancúnies d'una societat sumida en la misèria. Catalunya és una mostra fefaent de la duresa dels atacs al call jueu en una de les etapes més

dures de la seva història urbana. És, en síntesi, tot aquest lligall de factors el que impulsà a les autoritats a controlar el, sempre més fictici que real, perill que podien significar els membres de la religió musulmana extesos per tot el territori. Estem en l'època de la recerca d'il·lusòries, però sempre útils i necessàries unitats.

Les terres de Lleida mai no van arribar a ésser profundament conflictives. Les valoracions de H. Lapeyre comenten, en primer lloc, la importància de la tasca de J. Reglà en la desmitificació de la gravetat de l'expulsió dels moriscos de Catalunya i, en segon, proposen la necessària revisió de les quanties globals dels afectats (91). Escassa va ser la incidència social de les repercussions del conflicte per tal com eren pocs els moriscos afincats al Principat i menys encara els de Lleida qui, a més a més, estaven marcadament localitzats en tres pobles molt concrets: Alcanó, Seròs i Aitona (92). J. Lladonosa ens dona notícies sobre l'escassa importància numèrica dels focs de moriscos a la ciutat. El fogatge de 1497 n'enregistra 22, mentre que el de 1515 en fa constar solament 12, que ja no hi són al de 1553 (93). Tal reducció progressiva s'explica per dues raons, producte ambdues de la clara política d'assimilació i aniquilació duta a terme des de les institucions: d'una banda, el lent goteig de la fugida i, d'altra, les conversions en massa. No tenim clara constància del primera, però sí dades feaents de la segona.

(91)- H. Lapeyre Geografía de la España Morisca Valencia 1966 pp. 119-120; també J. Nadal i E. Giralt, La población catalana pp. 187-197.

(92)- Diu H. Lapeyre: "sabemos que de Aytona, Serós y Lleida partieron 136 179 y 29 familias o lo que es igual 644 718 y 131 personas respectivamente es decir 349 hogares y 1493 personas. Sólo 5 familias y 9 personas conseguirían quedarse en esta zona. Llegamos así a un total de 354 casas y 1052 personas. Las cifras globales sumadas serían para ambas zonas (juntamente a la zona del Delta de l'Ebre) de 1134 casas y 4985 personas digamos 5000 en números redondos. Estas cifras evidentemente muy bajas respecto a las 71 680 casas contadas en 1553 o sea un porcentaje del 1.5%. En realidad como la población aumenta sensiblemente de 1553 a 1610 era en realidad aun más escasa. Se puede así evaluar la escasa importancia de la cuestión morisca en Cataluña." (Geografía de la España p. 120)

(93)- J. Lladonosa, Historia de Lleida vol II p. 160

A poc a poc, al llarg del segle, es va produint l'adscripció a la fe catòlica, a través del baptisme, d'alguns dels membres d'aquesta minoria religiosa. És un ritme pausat i puntual que s'estroneja en dos moments concrets: 1508 amb 37 conversions i 1526 amb un total de 156 (94). El caire massiu es posa de manifest des del moment en què, revisant qui són els batejats, es pot constatar que es tracta de nuclis familiars sencers o, en la majoria dels casos, d'alguns membres, com el pare i, algunes vegades, acompanyat del primogènit. És significativament notòria la despreocupació per la necessitat de què també les dones s'integrin a la nova religió, cosa que es fa evident des del moment en què són escasses les referències a les esposes dels conversos (15 sobre els 48). L'apèndix núm. 6 recull les relacions de parentiu entre 133 individus del total de 156 conversos del 1526, dels 23 restants no ha estat possible establir la filiació. En total són 48 els nuclis familiars comptabilitzats i cal que precisem algunes de les característiques que els defineixen.

Provenen de manera majoritària de la zona d'Aitona i de Seròs i es venen a batejar a la ciutat de Lleida, probablement per la necessitat institucional, en particular per part del Capítol, de tenir-los millor controlats i d'aquí el caire massiu i particularment acumulat dels batejos als mesos de març, abril, maig, setembre i octubre, tot i que en tots els mesos de l'any s'hagin enregistrat conversions. Formen, en base a les referències de què disposem, nuclis familiars petits ja que de 39 caps de família, 20 tenen un fill, 11 en tenen dos, en cinc casos en tenen tres i solament es

---

(94)- Les quanties i cronologia de les conversions són les següents: 3 al 1487 i al 1488, 1504 i 1506, 37 al 1508 i al 1509, 1511, 1516, 1518, 1519, 1521, 1523, 1524, 1527 i 1580 a més dels 156 de 1526. A.C.L. Llibre Sagramental. Baptismes de 1472 a 1587, Reg. 2-11. Pel que fa als registres de la Seu, no podem ratificar l'afirmació de J. Lladonosa de què les conversions seguïen de 1536 a 1546, perquè com a tal bateig de moro no consta en aquesta font documental. És més, el darrer dels consignats, el de juliol de 1580, és d'un 'catecúmeno de la província d'Oran crist d'Onofre Carveró' i, per tant, no té a veure ja amb conversions de moriscos. Vegeu J. Lladonosa, Història de Lleida, vol. II, p. 162.

computa un cas que en tingui quatre, cinc o sis, respectivament. Un cop establerta la relació entre pares i fills, el resultat ens donaria un total d'1,85 fills per terme mig per parella, relació que no resulta suficientment creïble per ser excessivament baixa en termes dels comportaments demogràfics habituals en l'època (95) i que, amb certesa, es deu a problemes derivats de la fiabilitat del registre. A més, la manca de versemblança de tots aquests índexs resulta, si de cas, encara més dubtosa, des del moment en què sabem que aquests moriscos eren, majoritàriament, camperols en règim de vassallatge sota el domini de la Baronia de Montcada o bé eren menestrals que es dedicaven a certes activitats de manera ja gairebé tradicional, és a dir, treballadors normals i corrents que solien tenir alguns fills més que els indicats pel promig. J. Lladonosa comenta el quasi monopoli amb què exercien les tasques d'escudellers i cantirers -feines que han deixat una inesborrable petjada en la ceràmica que es conserva datada amb anterioritat al segle XVII- i, en menor mesura, s'ocupaven en feines de caldereria, ferreria i en fer de manescals o albertars (96). Les actes que certifiquen el pas formal a la nova religió constaten la primacia d'aquestes professions i afegixen la referència a un nou ofici com és el de carreter (97).

La conversió es va fer sota els mateixos termes que arreu del país. Era un acte formal que no va permetre la posterior assimilació real dels conversos, per tal com les coses, en realitat, no havien canviat de

---

(95)- J. Casey. En analitzar els comportaments demogràfics dels moriscos valencians constata una edat avançada d'accés al matrimoni (18 anys les moriques davant dels 22 de les cristianes) que no es compensa amb una més elevada natalitat per causa de la precarietat de les condicions de vida a què estaven sotmesos com a camperols sense terra i en règim de prestacions senyorals molt dur. Amb tot, els índexs de la relació de fills legítims per parella casada els quantifica en un promig de 4,27 que l'autor considera notablement baix pel que era normal en l'època. Vegeu J. Casey, El Reino de Valencia en el siglo XVII Madrid 1983 pp. 18-25.

(96)- J. Lladonosa, Historia de Lleida, vol II, pp. 225.

(97)- Entre els pocs moriscos que tenien la professió citada als registres de baptisme hem trobat un ferrer, tres calderers, un pagès i un carreter. Vegeu apèndix num. 6.

manera substancial. Continuaven vivint en els mateixos llocs, seguien compartint llurs antics costums ancestrals, habitaven les cases de sempre en el barri de sempre i romanien en l'antic lloc de treball, bé a les ordres del senyor o bé en el ja vell taller familiar. Alguns feien acatament públic de la seva nova adscripció religiosa, altres, menys dòcils, continuaven en el camí de la seva antiga educació sense preocupar-se gaire de variar les aparences. En conjunt, la situació podia haver creat alguna inestabilitat, temor ratificat per la preocupació constant de les autoritats locals en demostrar que l'Aljama morisca havia estat liquidada (98), però no ho va fer, perquè llur nombre era tan escàs que res no va arribar als durs extrems d'altres terres de la Monarquia -on eren majoria- que van viure aquestes dates d'uniformització de tancament i d'intolerància d'una manera molt més violenta, sagnant i empobridora que el conjunt de les terres catalanes

4.3- CONCLUSIONS.

El naixement de nens i nenes és un bon termòmetre indicador d'alguns aspectes essencials de l'organització social en les seves estructures més primàries. Les fluctuacions en la quantia i en els comportaments vinculats a un tan important fet biològic ens donen ineludibles pautes per a entendre aspectes clau de la vida profunda, de les

---

(98)- Del 1518 és una carta del magistrats de la ciutat al virrei i lloctinent on diuen " que ya hace dias que en la presente ciudad no hay aljama ni mezquita de moros porque todos son cristianos y viven bien con la Santa Fe Católica " la lletra no és explícitament certa perquè encara en quedaven els suficients com per a propiciar les conversions en massa de 1526, promocionades pel Capítol però les autoritats s'estalviaven així la sempre perillosa i incòmoda visita dels membres del Sant Ofici. Vegeu J. Liadonoa, Història de Lleida, vol. II, pp 161-162

estructures més amagades que conformen l'esdevenidor dels homes i les dones dels temps passats i presents.

La trajectòria en la llarga durada de la natalitat del segle XVI lleidatà presenta dues primeres evidències de comportament. Primer, unes molt elevades taxes brutes de naixements, respecte al volum total de població, que es poden quantificar entre un 57,8 per mil, a principis de segle, i un 55,5 ja a les acaballes, amb una significativa pujada, als voltants d'un 60,9 a un 61,4 per mil, en els anys més vitals del creixement demogràfic de la centúria. I, segon, enmig de tan indubtable vitalitat natalista, la línia d'evolució de la població és tan oscil·lant com ho acostu: en a ser els diversos ritmes de funcionament de les economies antigues. El creixement poblacional resulta indubtable, tot i no ser exagerat, ja que es pot quantificar en una taxa global del 0,4%. Però, com gairebé passa sempre arreu, l'increment en el nombre dels efectius humans no segueix un recorregut planer i fàcil, sinó bastant tortuós.

Estem en el món de les grans ofensives de la mort, estem encara en l'imperi de la mortalitat catastròfica, la natura, probablement, equilibra els comptes amb un llapis vermell, però encara ho fa millor amb un llapis de color rosa o blau. Les possibilitats que tenen els ciutadans de tenir més o menys nens o nenes no depèn solament de decisions personals, sinó que és tot l'entorn el que posa les coses més fàcils o més difícils. És el pes d'un clima irregular el que es converteix en atzarós escenari favorable o advers per a la prosperitat; és la incidència dels cicles del treball i l'economia el que, moltes vegades, dictamina l'avenç o el retrocés; és, al cap i a la fi, tot l'entramat de les estructures socials que regeixen la repartició d'uns recursos no sempre abundants, el control dels quals sempre és una porta oberta a conflictes entre individus i/o classes

socials. Són, tots en conjunt, factors que de cap de les maneres es poden menystenir.

Parlàvem, però, de recorregut. Quatre etapes principals configuren els alts i baixos del camí del llarg segle XVI poblacional de Lleida. La primera recull la incertesa i la precarietat de la Baixa Eoat Mitjana : es perpetua al llarg de les primeres dècades del segle XVI, fins els anys 20 per ser més exactes. És aquest un període on es desenvolupa una primera recuperació que s'estrancarà en entrar en una segona etapa que durarà fins els anys quaranta. Són anys de pesta (1520, 1530), de retard en el creixement i de penúria generalitzada. Són anys on neixen poques criatures perquè tot sembla deturar-se i els pares, lògicament, no estaven per molts romanços, debilitades les salut i migrats els recursos a les butxaques.

Lentament, a partir dels anys cinquanta, s'inicia una tercera etapa, que és la més potent del segle, demogràficament parlant. La ciutat és tota ella un gran batibull: neixen de manera continuada molts infants i arriba molta gent vinguda de fora que incidirà directament en els comportaments i els costums dels locals. Són els anys del "redreç". Aquesta línia d'auge i expansió s'atura de manera momentània ben entrats els anys setanta, al 1576 per ser més exactes: moment en què entrem en la quarta i darrera etapa del segle definida per una clara recuperació que permet fer pensar que el segle acabarà, demogràficament i econòmicament, sota el signe del creixement, encara que tot sembla indicar que no durarà gaire. Quatre etapes que, de manera formal, hem delimitat aquí breument, etapes que troben el seu punt de justificació en el fet que, a través dels indicadors econòmics al nostre abast, es pot palesar la directa similitud en les tendències que guien i justifiquen

l'evolució poblacional i la vitalitat o alentiment de la vida econòmica d'una ciutat profundament marcada pel pes ineludible del calendari agrari.

Però, això no és tot. Una cosa són les grans tendències i una altra de molt diferent els comportaments concrets. Les primeres fluctuen, de període en període, amb certa alegre oscil·lació, els segons impregnen de manera subtil les formes i maneres de viure del dia a dia quotidiana. Són aspectes arrelats profundament en la manera com els lleidatans configuraven les actituds i les activitats diàries, els sentiments, la moral, el treball i la convivència amb els propis i els foranis.

En el moment de néixer les criatures són igual que pertot arreu. Neixen uns quants nens més que nenes i en algunes molt contades ocasions ho fan alhora (1,9% de bessons). Aquests nounats no venen al món d'una manera estrictament guiada per l'atzar, sinó que la manera de viure dels pares marca la seva arribada a la casa. Els progenitors veuen continuament perillar l'estabilitat dels ingressos familiars en una economia fàcida d'anades i vingudes i, a més a més, no sempre disposen de la mateixa quantitat de temps d'oci per dedicar-se al cultiu dels més plaents entreteniments. Per si no era suficient, l'església també hi té la seva a dir i s'encarrega prou bé de què el gaudi dels sentits no arribi mai a la disbauxa. Recursos i moral d'otaminen els ritmes de l'any pel que fa a les disponibilitats dels lleidatans del XVI de dedicar-se a fer criatures.

"La primavera, la sang altera", ja ho diu una vella sentència popular i, a més, ho ratifiquen els fets. Els mesos de tan florida estació veuen incrementar-se, com gairebé arreu, el nombre d'embarassos. Després, a l'estiu, tothom treballa al camp i la feina està per sobre de qualsevol diversió no sigui que, al setembre, ningú no pugui pagar els

delmes. La tardor i l'hivern normalitzen els comportaments i, solament, al març, a la Quaresma, la gent es replega en acatament del dejuni que a tots deixa, si de cas, encara més febles. Són aquests els ritmes de la legalitat. També hi ha, però, fills que són fruit d'amors furtius.

La moral sexual és un dels punts sobre el qual les societats passades i presents sempre es mostren més rigoroses en controlar. D'ella, en depenen moltes de les bases de l'ordre establert i de la perpetuació dels mecanismes d'autoreproducció del grup, a través d'una de les cèl·lules base: la família. De manera marcadament significativa, Europa presenta uns nivells de comportaments fora de la llei baixos, mentre que, a Espanya, el promig és més elevat, amb diferències profundes entre el camp i la ciutat. A Lleida, les coses funcionen als ritmes de les grans ciutats hispàniques, no per llibertinatge, sinó per misèria. Els abandonaments de criatures són nombrosos en el decurs del segle (8,02%) i llur distribució a través de l'any manifesta que els mesos de més treball -l'estiu- i els més freds marquen els màxims en les quanties de nadons que mai no van saber qui va ser el seu pare. Tot plegat ratifica que el que impulsa a molta gent a deixar de consignar la filiació legítima d'aquestes criatures és el pes de la misèria, de la insalubritat i de la incapacitat de mantenir molts fills, sota un precari sostre familiar. Era més recomanable ésser un "pare ignorat", quan la dura moral catòlica hipervalorava la importància de les bones obres en el camí de la salvació personal, que acceptar la humiliació pública d'abandonar un infant o reconèixer un comportament clandestí.

Amb tot, l'Església i els poders locals no eren, certament, cap model a imitar. L'ordre era precís a tota costa, més encara quan les gents de les fronteres estaven en plena convulsió i efervescència religiosa.

Les minories a Lleida eren això: minories. Alguns negres, alguns gitanos dispersos per aquí i per allà, alguns "moros" vinguts de molt lluny per fer sovint de criats i uns pocs i inofensius moriscos. Pocs perquè en el moment de l'expulsió no es van fer enyorar, no van deixar cap buit. Inofensius perquè eren humils camperols o laboriosos menestrals que, allà pel 1526, es van veure obligats, juntament amb les seves famílies, a convertir-se, per tal de no ser públicament tan diferents. L'Espanya dels Austries, en totes les esferes de la vida pública i privada, no estava interessada en mantenir qualsevulla de les infinites formes del dret a la diferència

En síntesi, una Lleida la del XVI en creixement demogràfic fluctuant, però segur, una societat marcada singularment pel pes d'unes formes de treball, principalment agrari, que conformaven ineludiblement la cosmovisió dels seus ciutadans i uns poders locals que garantien l'estabilitat d'una molt concreta moralitat religiosa, que exigia comportaments, fidelitats i no acceptava la diferència, cosa que arrelà, imperceptiblement, en la manera de configurar l'esdevenidor quotidià dels que passejaven, vivien i morien pels carrers i places de la ciutat